

***The Economy of Medieval Hungary*, ur. József Laszlovszky, Balázs Nagy, Péter Szabó i András Vadas, *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, gl. ur. Florin Curta i Dušan Zupka, sv. 49, Leiden; Boston: Koninklijke Brill, 2018, 640 stranica**

The Economy of Medieval Hungary rezultat je projekta koji je pokrenuo mađarski povjesničar András Kubinyi još 2005. godine. Njegova je ideja bila osnovati novu školu proučavanja mađarske srednjovjekovne povijesti koja bi se nastavila na trendove započete nakon 2000-ih. Nakon njegove smrti 2007. godine projekt je nastavio József Laszlovszky s timom povjesničara s raznih institucija: László Bartosiewicz, Gergely Buzás, István Feld, László Ferenczi, Márton Gyöngyösy, Balázs Nagy, Beatrix F. Romhányi, Péter Szabó, Katalin Szende i Csaba Tóth. Knjiga izašla u izdanju Koninklijke Brill na engleskomu jeziku prošle godine sažima, kako dosadašnje, tako i nove spoznaje navedene povijesne grane uglavnom mlađe generacije mađarskih povjesničara srednjovjekovne povijesti.

Knjiga je podijeljena na četiri glavna dijela koji se dalje računaju na manja poglavlja i potpoglavlja, a popraćena je brojnim slikovnim, shematskim i tabličnim prikazima. Uz to, radi lakšega snalaženja, na kraju knjige nalazi se apendiks s popisom mađarskih kraljeva (509-510), popis korištenih izvora i literature (511-624) te indeks geografskih imena (625-635) i osobnih imena (636-640).

Na samome početku uvodni dio (1-35) donosi pregled izvora iz kojih je moguće proučavati gospodarsku povijest, nove interdisciplinarne metode te pregled dosadašnjih etapa proučavanja ovoga vida prošlosti u mađarskoj historiografiji. Urednici upozoravaju na to da pri analizi gospodarske povijesti srednjega vijeka uporaba suvremenih kvantitativnih metoda nije moguće zbog manjka podataka. Zato se ova knjiga fokusira na specifične studije.

Prvo nas poglavlje (39-47) cjeline pod nazivom *Structures* upoznaje s geografsko-klimatološkom konfiguracijom Karpatskoga bazena i njezinim transformacijama uzrokovanim, među ostalim, i ljudskim gospodarskim aktivnostima. Popraćeno je time kako se mijenjala razine vode na tome području u srednjemu vijeku u korelaciji s napuštanjem naselja. Pri tomu L. Ferenczi, J. Laszlovszky, Zsolt Pinke, P. Szabó i A. Vadas postavlja pitanje je li na to dijelom utjecalo i takozvano malo srednjovjekovno ledeno doba. Drugo poglavlje (48-63) stavlja u fokus stanovništvo te diversifikaciju i specijalizaciju poljoprivredne proizvodnje, koju su prema autorima (A. Kubinyi i J. Laszlovszky) potaknule različite etničke skupine (Nijemci, Talijani, Kumani, Židovi) sa svojim zasebnim društveno-kulturnim osobitostima. Glavnu poteškoću pri istraživanju broja stanovništva predstavljaju pisani povijesni izvori iz kojih se to može samo neizravno zaključiti. Ipak, uz pomoć arheologije i topografije ustanovilo se da u 14. i 15. stoljeću dolazi do rasta stanovništva te da je velika kriza, koja pogađa Europu u 14. stoljeću, samo marginalno dotaknula Mađarsku. Osim toga, ustanovljeno je da velika naseljenost nije bila nužno i preduvjet za gospodarski razvoj. Budući da je jedna od predispozicija za ekonomski razvoj bila uspostava komunikacijskih putova, Magdolna Szilágyi u trećemu poglavlju ove cjeline (64-78) donosi pregled četiri glavna tipa cesta s njihovim funkcijama te tipove riječnih prijelaza. Održavanje ovih struktura, ali i osiguravanje sigurnosti prilikom prolaženja, zahtijevalo je stalnu brigu, što je kralj dijelom podmirivao iz daća nametnutih prilikom njihove uporabe.

Druga cjelina naslovljena *Human Interaction in Production* započinje uvodnim poglavljem (81-112) o poljoprivrednim djelatnostima napisanim iz pera J. Laszlovszkoga. Autor je istaknuo značenje novih znanosti poput paleozoologije, paleobotanike i ekohistorije. Uz pomoć njih s velikom dozom sigurnosti može se utvrditi gdje su se, primjerice,

uzgajali žitarice, vinova loza i voće te kakva se tehnologija pritom koristila, a gdje se pak šumski pokrov smanjivao nauštrb poljoprivrede kao i gdje se okoliš ljudskim i prirodnim djelovanjem toliko izmijenio da je zbog novih nepovoljnih uvjeta došlo do napuštanja naselja. Gledano u cjelini, do kraja Arpadovićeve ere proizvodnja hrane dostigla je razinu daleko iznad granice održivosti, što je omogućilo rast stanovništva, razvoj gradova i izvoz. U kasnome srednjem vijeku tehnički se napredak povezuje, pak, sa snažnom društveno-ekonomskom transformacijom koja je seljake (*jobagiones*) stavila u zavisnu poziciju naspram zemljoposjednika. Nadalje, drugo poglavlje (113-165) posvećeno je stočarstvu. Autori (László Bartosiewicz, Anna Zsófia Biller, Péter Csippán, László Daróczi-Szabó, Márta Daróczi-Szabó, Erika Gál, István Kováts, Kyra Lyublyanovics, Éva Ágnes Nyerkes) ističu da poteškoću u preciznome zaključivanju predstavljaju relativno oskudni i vrlo heterogeni paleozoološki ostaci. Mogu se ipak apstrahirati različite konzumacijske i uzgajivačke navike ruralnih, administrativnih i vojnih središta te urbanih središta. Na primjer, u administrativnim središtima pronađeni su ostaci divljih životinja, što se povezuje s time da je jedna od glavnih aristokratskih zanimacija bio lov.

Elita je, nadalje, na dvoru držala životinje koje su u to vrijeme smatrane egzotičnima (poput zečeva) – one su, među ostalim, imale ulogu iskazivanja samoreprezentacije. Sličnu je ulogu imalo posluživanje egzotičnih ptica i jesetre na aristokratskim gozbama. U urbanim središtima u drugoj polovici 15. stoljeća cvjetala je trgovina stokom, a ona je poticala i uzgoj kvalitetnijih, a time i profitabilnijih vrsta. Najzad, među arheološkim ostacima ističu se i oni koji govore o obrađivanju životinjskih kostiju za svrhu različitih alata, koji u kasnosrednjovjekovnim radionicama postaju sve rafiniraniji. Zoltán Batizi u trećemu poglavlju (166-181) donosi podatke o srednjovjekovnome rudarstvu u Mađarskoj. Ono se razvilo još zarana zahvaljujući postojećoj rudarskoj praksi starosjedilaca, dijelom

preuzetoj i od Rimljana. Možda je najvažnije obilježje kraljevska monopolizacija ove djelatnosti kojom je kralj stjecao velike prihode jer je Karpatski bazen bio bogat, kako metalnim rudama, tako i solju. U 14. je stoljeću Mađarska, dapače, proizvodila trećinu svoga zlata u svijetu. Batizi također opisuje proces iskopavanja i postupke razdvajanja različitih metala u rudama. Tehnološki su izazovi, najzad, ipak počeli nadilaziti isplativost ove djelatnosti krajem srednjega vijeka. Iduća dva poglavlja detaljnije se bave proizvodnjom i trgovinom solju. U prvome od njih (182-204) B. F. Romhányi analizira kraljevske privilegije crkvenih institucija vezane uz trgovinu solju u vrijeme Anžuvina. Njezin je glavni argument da dio tih privilegija zapravo to nisu bile, nego se radilo o ugovorima vezanima uz transport i skladištenje soli. Drugi je pak autor, István Draskóczy (205-218), analizirao ugovore vezane za sol u kasnome srednjem vijeku i iz njih rekonstruirao kako je izgledao proces iskopavanja blokova soli, njihova rezanja, skladištenja i distribucije te način na koji su Anžuvinci monopolizirali ovu djelatnost zbog količine prihoda koju im je donosila. Potom, u predzadnjemu poglavlju (219-237) cjeline P. Szabó donosi uvid u to koliko je bilo šumskoga pokrova u srednjovjekovnoj Mađarskoj i kako se njime upravljalo. To čini uz pomoć definiranja pravnih termina za vrste šuma u Werbőczyjevu *Tripartitumu*. Zaključuje kako je u kasnome srednjem vijeku kontrola nad šumama bila poticana prvenstveno zato što su već tada šume predstavljale oskudan resurs. Naposljetku, zadnje poglavlje ove cjeline (238-252) posvećeno je načinima iskorištavanja vodenoga resursa. L. Ferenczi daje pregled modela, metodologije i povijesnih izvora preko kojih se to može proučavati. Za sada je još uvijek veliki nedostatak topografska i arheološka istraženost nekih područja, a autor ističe (na primjer Srijem) jer se samo preko pisanih izvora rijetko u cijelosti može rekonstruirati kako su izgledali irigacijski sustavi, a potom veličina jezera i ribnjaka u kojima se uzgajala riba. Sustavi i tehnološke mogućnosti mlinova nešto su bo-

lje istraženi, a pretpostavlja se da su u njihovu širenju glavnu ulogu imali benediktinci i crkvena institucionalna organizacija.

Treća cjelina *Money, Incomes and Management* započinje poglavljem (255-264) o kraljevskim prihodima u doba Arpadovića. Boglárka Weisz sistematično ih kategorizira i pobrojava. U idućemu poglavlju (265-278) Árpád Nógrády iznosi tezu kako zemljoposjednici - unatoč opće prihvaćenome mišljenju - nisu „eksploitalirali“ svoje podanike, što argumentira činjenicom o fleksibilnim daćama. Tomu, među ostalim, pridodaje sačuvani slučaj izvanrednoga oporezivanja iz Rovišća s početka 15. stoljeća koji karakteriziraju veoma visoke novčane svote toga poreza, no ne za stanovnike trgovišta nego okolne seljake. Zadnja dva poglavlja bave se temom kovanja novca i njegovom cirkulacijom. Csaba Tóth (279-294) prvo donosi pregled izvora i literature za arpadovićevski i anžuvinski period s osvrtom na arheološke ostatke kovanica i njihove značajke, posebice na promjenu vrijednosti zlatnih florena. M. Gyöngyössy (295-306) zatim dočarava kako je izgledao administrativni okvir gospodarenja kovanim novcem u 15. stoljeću kao i to koje je mjere tada poduzimala kraljevska vlast kako bi stabilizirala njegovu vrijednost.

Spheres of Production sljedeća je cjelina, čije prvo poglavlje (309-334) fokus stavlja na crkvenu ekonomiju u srednjovjekovnoj Mađarskoj. Romhányi tako opisuje ograničenja koja postavljaju izvori crkvene provenijencije u proučavanju ekonomije – primjerice sustavni popisi prihoda pojavljuju se tek u kasnome srednjem vijeku. Osim toga, zasebno raščlanjuje dijecezanske i redovničke ekonomske sustave. Nadalje, K. Szende (335-358) u proučavanju srednjovjekovne urbane mađarske povijesti polazi od pretpostavke da su grad i njegova okolica u stalnoj interakciji. Dok s jedne strane grad sa svojom posebnom društvenom strukturom utječe na svoju okolicu i povezuje razne ekonomske aktivnosti, s druge strane lokalna ekonomija mijenja naličje grada. Na grad veoma utječu zahtjevi koje

pred njih postavlja monarh/zemljoposjednik, no istovremeno – zbog dane mu autonomije – grad nastupa kao neka vrsta “poduzetnika.” I. Petrovics u idućemu poglavlju (359-368) osvrće se pak na trgovišta (*oppida*) kod kojih glavni problem u historiografiji predstavlja njihovo definiranje, klasificiranje i određivanje uloge u gospodarskome razvoju. Naime, dok im neki povjesničari pridaju pozitivnu ulogu, drugi tvrde da su ona bila glavni uzrok gospodarske stagnacije u kasnome srednjem vijeku. S obzirom na to da je jedna od vidljivih sfera srednjovjekovne proizvodnje bila obrtnička djelatnost, László Szende (369-393) ocrtava ju u nastavku ove cjeline. Autor se u članku dotaknuo početaka razvoja cehovske obrtničke organizacije i ukratko opisao one vidljive obrtničke djelatnosti, kako iz pisanih izvora, tako i iz arheoloških ostataka, poput kovača, zlatara, lončara, tkalaca, pekara... István Kenyeres u zadnjemu poglavlju (394-416) ove cjeline rekonstruira kaštelanski zemljoposjednički sustav na temelju sačuvanih popisa prihoda i rashoda dvaju vlastelinstava Jurja Brandenburškog s početka 16. stoljeća.

I napokon, peta i posljednja cjelina *Trade relations* započinje poglavljem (419-431) o trgovini u doba Arpadovića. B. Weisz donosi uvid u vrste sajмова, njihovu organizaciju kao i kraljevsku regulaciju te robu koja se na njima prodavala. A. Kubinyi (432-454) bavi se istom temom, no za razdoblje kasnoga srednjeg vijeka kada je trgovina već uvelike uznapredovala, što se može pratiti iz svojevrstne specijalizacije profesionalnih trgovaca i guste mreže sajмова od kojih su neki imali značenje za šire regionalno područje. Ipak, još u to vrijeme čak su se i oni rijetko bavili samo trgovinom; često su držali zemljišne posjede ili pak pripadali kategoriji zavisnih seljaka. U idućemu poglavlju (455-472) István Fied sažima dosadašnja istraživanja o uvezenim artefaktima u srednjovjekovnoj Mađarskoj. Na početku obrazlaže zašto je uopće teško razlučiti radi li se o dobrima koja mogu poslužiti kao izvor za gospodarsku povijest, odnosno radi li se o dobrima koja su u

Mađarsku pristigla trgovačkom razmjenom. Potom B. Nagy u poglavlju (473-490) koje se bavi vanjskom trgovinom prikazuje razvoj trgovačke mreže do razdoblja ranoga novoga vijeka. Nakon sredine 13. stoljeća nije se trgovalo više samo luksuznim proizvodima – Mađarska je počela uvoziti manufakturna dobra, a izvoziti agrarna. Tema je posljednjega poglavlja (491-508), kako knjige, tako i cjeline, strani trgovački interes u srednjovjekovnoj Mađarskoj. Krisztina Arany predstavila je kako se mijenjao venecijanski, firentinski i genoveški odnos glede investiranja i sklapanje ugovora s mađarskom političkom elitom. Ovim trima talijanskim gradovima-državama interes su pobuđivala nalazišta srebra i zlata u Mađarskoj. Autorica je jedan dio rada posvetila i utjecaju etničkih skupina Nijemaca i Talijana u Budimu od razdoblja 13. stoljeća za koje se čini da su bile u međusobnoj koordinaciji, odnosno da nisu bile natjecateljski nastrojene.

Unatoč tomu što je ova knjiga nastala suradnjom većega broja autora i što se ponegdje ponavljaju činjenice i zaključci, uglavnom je povezana u jednu koherentnu cjelinu. Većina članaka donosi korisne (interdisciplinarne) modele i koncepte primijenjene u mađarskoj historiografiji, što može biti posebno korisno hrvatskim povjesničarima koji se ne služe mađarskim jezikom. S obzirom na to da je srednjovjekovna Slavonija bila dio Ugarske i pod njezinim velikim utjecajem, ova knjiga predstavlja *a must read* za sve povjesničare i amatere povijesti koji se bave nekim od aspekata bilo gospodarske povijesti, bilo ekohistorije ili pak historijske geografije ove regije u srednjem vijeku.

Petra Vručina

Christian Mühling, *Die europäische Debatte über den Religionskrieg (1679-1714)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018, 587 stranica

Knjiga njemačkoga povjesničara Christiana Mühlinga o europskoj debati o religijskome/vjerskome ratu kao središnjoj temi europske historigrafije na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće zanimljivo je djelo koje analizira rasprave o tome fenomenu koje su se u tome razdoblju razvile u Francuskoj, Engleskoj i u Svetome Rimskom Carstvu Njemačke Nacije. Tada su se pojavile teze o izravnoj povezanosti politike koju je vodio francuski kralj Luj XIV. s religijskim ratom kao karakterističnom oznakom cijele njegove epohe, u kojoj je religiji u većoj ili manjoj mjeri pripisivana odgovornost za izbijanje ratova, što je u suprotnosti s uvriježenom historiografskom slikom toga razdoblja kao perioda tolerancije i prosperiteta u Francuskoj te pojave ranoga prosvjetiteljstva. Knjiga je podijeljena na dvije glavne cjeline. Prva govori o ovoj temi u katoličkoj i protestantskoj historiografiji, a druga razmatra ostalu publicistiku, to jest novine i časopise, na primjer *Gazette de France* i *Mercure de France* u Parizu, zatim *London Gazette* u Engleskoj te razne pamflete koji su bili vrlo popularni i utjecajni među višim društvenim slojevima. Sadržaj tih tiskovina ponekad je javno čitan u obliku kraljevskih proklamacija u crkvenim propovjedima kako bi i donji slojevi stanovništva saznali novosti iako ni autori ni službene vlasti nisu kod njihovoga sastavljanja mislili na najniže slojeve podanika. Na početku knjige, nastale iz istoimene disertacije za koju je nagrađen čak trima nagradama u Francuskoj i Njemačkoj, autor je napomenuo da je pojam religijskoga rata rabljen i u unutarnjopolitičkim i vanjskopolitičkim sukobima u prošlosti i u sadašnjosti (na primjer kod analize uzroka ratova u bivšoj Jugoslaviji i Čečeniji), a kao ciljeve istraživanja istaknuo je analizu utemeljenosti toga zaključka, njegovu moguću uporabu ne samo u međureligijskim raspravama, nego i u prije-